

IŠ „LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOS“ ISTORIJS

„Dirbu tą darbą ne sau, o mokslui ir Tėvynei...“
(iš 1924-06-12 Petro Tarasenkos laiško Vaclovui Biržiškai)

VYKINTAS VAITKEVIČIUS

Straipsnis skirtas Petro Tarasenkos (1892–1962) asmenybei ir svarbiausio jo archeologinio veikalo „Lietuvos archeologijos medžiaga“ (išleista Kaune, 1928 m.) istorijai. Pateikiami duomenys apie šį Lietuvos archeologijos paminklų sąvadą ir žemėlapi, veikalo rengimo spaudai eigą ir rezultatus, visuomenės reakciją leidiniui išėjus iš spaudos. Priinama prie išvados, jog „Lietuvos archeologijos medžiaga“ yra didžiausių asmeninių P. Tarasenkos pastangų rezultatas, jo siekis prisidėti prie tautinės kultūros puoselėjimo, o veikalo prototipu laikytinas Emilio Holako (1860–1924) parengtas Rytų Prūsijos archeologinis žemėlapis su komentarais (išleistas Berlyne, 1908 m.).

Reikšminiai žodžiai: archeologijos mokslo istorija, archeologijos paminklų sąvadas, archeologijos paminklų kartografavimas.

The article is devoted to the person of Petras Tarasenka (1892–1962) and the history of his most important archaeological work Lietuvos Archeologijos Medžiaga (Lithuanian Archaeological Material) (published in Kaunas, 1928). It presents information about this digest and map of Lithuanian archaeological sites, the course and results of the work's preparation for publication, and the public's reaction after its release. It draws the conclusion that Lietuvos Archeologijos Medžiaga is the result of P. Tarasenka's greatest personal efforts, that his objective was to contribute to the nurturing of the national culture, and that the archaeological map of East Prussia with commentary (published in Berlin, 1908) that was prepared by Emil Hollack (1860–1924) should be considered the work's prototype.

Keywords: history of archaeology, digest of archaeological sites, cartography of archaeological sites.

Iki šiol į „Lietuvos archeologijos medžiaga“ įprasta žvelgti kaip į Lietuvos archeologinės informacijos šaltinį, kuris turi būti paminėtas tarp kitų istoriografinių veikalų arba su derama kritika naudojamas žvalgomųjų ekspedicijų metu. Tačiau taip šio leidinio reikšmė susiaurinama iki tikrų ir tariamų archeologijos paminklų sąrašo šešėlyje paliekant „Lietuvos archeologijos medžiagos“ rengėją ir jo epochą. Šis nutylėjimas suprantamas sovietinio valdymo metais šiandien verčia į „Lietuvos archeologijos medžiaga“ pažvelgti kitaip.

Archeologijos mokslo istorijoje P. Tarasenka užpildė tam tikrą vakumą, susidariusį tarp F. Pokrovskio Vilniaus ir Kauno gubernijų archeologi-

jos žemėlapių (Покровский, 1893; 1899) ir Lietuvos archeologijos atlaso (Lietuvos, 1974; 1977; 1979). Tačiau tai tik dalis tų priežasčių, dėl kurių „Lietuvos archeologijos medžiaga“ gali ir turi būti vadinama leidiniu, kuris baigiantis XX a. trečiajam dešimtmečiui Lietuvoje pakeitė požiūrį į archeologiją, o iš vidaus ją formavo kaip lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės dėmesio lauką – nepaprastai svarbią mokslo, kultūros ir visuomenės gyvenimo dalį.

Deja, duomenų apie „Lietuvos archeologijos medžiagos“ idėją ir jos įgyvendinimo eigą yra labai mažai, o tai reiškia, jog ateityje išlieka didelė tikimybė straipsnyje daromas prielaidas ir formuluojamas išvadas tikslinti bei plėtoti.

„LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOS“ IDĖJA

Leidinio įvade apie savo idėją P. Tarasenka kalba labai santūriai – įvardija siekį prisidėti prie Lietuvos archeologijos mokslo plėtojimo, padėti mokslininkams ir senovės globotojams (Tarasenka, 1928a, 3–4).

Iš 1957 m. P. Tarasenkos parašytos autobiografijos aišku, jog prie archeologijos paminklų sąvado minties jį vedė F. Pokrovskio archeologiniai žemėlapiai ir žvalgomosios išvykos, kurių metu jis lankė žinomus ir ieškojo naujų archeologijos paminklų (1 priedas). Tačiau aistra archeologijai dar nereiškia jokio konkretaus sumanymo prisidėti prie archeologijos mokslo plėtros. Be to, negalima pamiršti, jog iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuva tebuvo Rusijos imperijos dalis, o jam pasibaigus tapo nepriklausoma valstybe. Ir tik šių istorinių įvykių pasekmė gali būti P. Tarasenkos vartojamos sąvokos *tautos kultūros brangenybės* – kalbant apie archeologijos paminklus ir *tautininkas archeologas* – kalbant apie archeologijos paminklų tyrinėtoją. Taip pat puoselėjama *tautinės archeologijos* vizija: „Tik naujai atgimusioj Lietuvoj krašto archeologija taps grynai tautine, parodys tautos praeities paslaptis, sužadins visus plačiau praplėsti ir tautinę kultūrą“ (Tarasenka, 1923). „Suprasdamas tikslių žinių apie Lietuvos senovės paminklus reikšmę mūsų kylančiam mokslui ir auklėjimui, paremtų grynai tautinėmis pažiūromis (...) aš ėmiau braižyti „Lietuvos archeologinį žemėlapi“ ir kiek galėdamas rinkti jam medžiagos“ (Tarasenka, 1924a).

Tautinės kultūros tema nuolat atsispindi P. Tarasenkos straipsniuose: „Visa, kas iš gilios praeities mus pasiekia, yra ne vien tik medžiaga tautos istorininkui, ne mažesnės tai turi reikšmės ir tautos tradicijų apsaugojimui, savos kultūros ugdymui, jaunos kartos auklėjimui ir mokymui tautos dvasioj“ (Tarasenka, 1922a). „Tėvynės praeities pažinimo mokslas ir visuomenė už kiekvieną pa-

rodytą naują tautinės kultūros plėtojimosi dalyką bus jums dėkingi“ (Tarasenka, 1925a).

Peršasi išvada, jog P. Tarasenka savo iniciatyvą parengti Lietuvos archeologijos paminklų sąvadą ir žemėlapi nepriklausomos Lietuvos valstybės sąlygomis suvokė kaip tam tikrą misiją ir asmeninį, kiekvienam piliečiui deramą įnašą į tautinės kultūros aruodus: „Neieškau sau tuo nei mokslininko, nei garsaus tautos darbuotojo pagarbos, bet kaip ir kiekvienas pilietis, dirbdamas Tėvynės naudai, be savo tiesioginio darbo, stengiuosi pasitarnauti ir kuo kitu, ką galiu savo pajėgomis atlikti“ (Tarasenka, 1924a). Viename iš laiškų V. Biržiškai P. Tarasenka dar ir dar kartą nuoširdžiai kalba apie tai, jog „... dirbu tą darbą ne sau, ne savo garbei, o mokslui ir Tėvynei...“ (4 priedas).

Minėtos P. Tarasenkos misijos rezultatas – kultūros brangenybių sąvadas ir žemėlapis – turėjo padėti suvokti tautos šios paveldo dalies mastą, prisidėti prie tų brangenybių išsaugojimo, leisti išivaizduoti būsimų tyrimų kryptis ir tapti svarbiu veiksmu ugdant visuomenėje tautinės kultūros vertybes: „... turėsime medžiagos ir mūsų jaunuo-menei auklėti tikrais savo šalies piliečiais ir apsaugosim ją nuo ištautėjimo ir ištvirkimo“ (Tarasenka, 1924a).

„LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOS“ RENGIMAS. BENDROSIOS PASTABOS

Ir vykdydamas savo misiją, ir atiduodamas „Lietuvos archeologijos medžiaga“ į skaitytojų rankas, P. Tarasenka save drįsta vadinti tik garsios Lietuvos praeities ir jos gyvų liekanų mylėtoju (Tarasenka, 1928a, 3), kuris iš dalies kompensuoja tautininkų archeologų nebuvimą („... nešauktų į pagalbą prityrusių archeologų, kurių dar savų nė neturime...“ – Tarasenka, 1924a). Žinoma, P. Tarasenka neprarado vilties, jog ateityje tokių atsiras...

Lietuvos kariuomenės karininko laipsnis (nuo kapitono 1922 m. iki pulkininko 1932 m.) P. Tarasenkos asmenybei ir veiklai visuomenėje, rengiant „Lietuvos archeologijos medžiagą“, suteikė reikšmingo solidumo (1 pav.). Be to, P. Tarasenka disponavo visa tuo metu prieinama kartografinė medžiaga (žinoma, nebūtinai geriausia ir naujausia). Tačiau karinė tarnyba kartu ir trukdė, nes neleido skirti pakankamai laiko žvalgoms išvykoms.

Dislokavus Kauno batalioną (jis vėliau tapo 7-uoju Žemaičių kunigaikščio Butegidžio pėstininkų pulku) Ukmergėje, 1921 m. P. Tarasenka rado galimybių išžvalgyti Šventosios ir Neries pakrantes (Tarasenka, 1922b; 1924b). Šių išvykų metu surinkti radiniai papildė Kauno muziejaus rinkinius.

1923–1926 m.¹ eidamas karinę tarnybą Klaipėdoje ir gyvendamas dar 1904–1907 m. Vokietijos kariuomenei pastatytose kareivinėse – būsimajame Klaipėdos universiteto komplekse – P. Tarasenka archeologijos paminklų žvalgymams galėjo skirti daug mažiau laiko. Įtakos tam galėjo turėti ir maži vaikai šeimoje (jie gimė 1920, 1923 ir 1925 m.).

1924 m. vasarą P. Tarasenka epizodiškai žvalgė Šilalės kraštą (Tarasenka, 1925b), o 1925 m. savaitgaliais, padedamas etnografo Igno Končiaus (1886–1975), dalyvaujant teisininkui Augustinui Janulaičiui (1878–1950) ir kitiems inteligentams, surengė keletą išvykų automobiliu prie Žemaitijos archeologijos paminklų. Šių maršrutų kryptys vedė į Gondingą (Plungės r.), Apuolę (Skuodo r.), Kaltinėnus (Šilalės r.), Mockaičius (Šilutės r.) ir Šatriją (Telšių r.), tačiau prasti keliai ar jų nebuvimas neleido aplankyti visko, kas tų išvykų metu buvo suplanuota (plačiau žr. Tarasenka, 1925c; 1926a; 1926b ir kt.).

Vis dėlto Klaipėdoje „Lietuvos archeologijos medžiagos“ su žemėlapiu idėja buvo brandinama

1 pav. Kapitonas P. Tarasenka. Klaipėda, 1924 m. (Steponavičienė, 1996, (nenumuota nuotrauka tarp p. 95 ir 96).

toliau ir jos autorius ėmėsi įgyvendinti didelį konkrečių darbų planą: 1923 m. pavasarį pabaigė rašyti pirmąjį lietuvių archeologijos vadovėlį – „Gimtąją senovę“ (du jos leidimai išleisti 1925 ir 1926 m.) (Kulikauskas, Zabiela, 1999, 201).

1924 m. pavasarį Klaipėdoje į P. Tarasenkos rankas pateko E. Holako Rytų Prūsijos archeologijos žemėlapis su komentarais – veikalas, kuris turėjo didžiausios reikšmės rengiant spaudai „Lietuvos archeologijos medžiagą“.

1926 m. P. Tarasenka sugrįžo į Kauną, kur jo laukė „Lietuvos archeologijos medžiagos“ rengimui skirta valstybės parama (Steponavičienė, 1996, 22). Tad daug metų asmeninėmis pastangomis renkami duomenys ir puoselėjama leidinio

¹ 7-asis Žemaičių kunigaikščio Butegidžio pėstininkų pulkas Klaipėdoje buvo dislokuotas nuo 1923 m. kovo 1 d., o majorui P. Tarasenkai 1926-02-27 skirta kovos ir darbo draugų *butegidiečių* dovana – rašymo reikmenys (žr. Steponavičienė, 1996 (nenumuota nuotrauka tarp p. 96 ir 97) – sietina su jo išvykimu į Kauną.

viltis buvo pastebėti ir tai leido tikėtis, jog sumanytas veikalas anksčiau ar vėliau išvys dienos šviesą. Nurodoma, jog 1928 m. knyga buvo išleista padedant Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos sekretoriui Liudui Girai (1884–1946) (Steponavičienė, 1996, 45).

Vertinti P. Tarasenkos pasiruošimą archeologijos paminklų sąvado rengimui nėra paprasčia. Turėdamas Panevėžio mokytojų seminarijos mokytojo išsilavinimą, 1918 ir 1919 m. Pskove jis turėjo galimybę istorijos ir archeologijos žinias gilinti turtingoje bibliotekoje (Kulikauskas, Zabiela, 1999, 199). Ten klausė ir Rusijos archeologijos autoriteto prof. Aleksandro Spicyno (1858–1931) paskaitų (1 priedas). Galbūt ši pažintis dar buvo pratęsta 1923 m., A. Spicynui viešint Kaune ir skaitant paskaitas universitete.

Rusų kalbos žinojimas (P. Tarasenka gimė Lietuvos rusų stačiatikių šeimoje – Steponavičienė, 1996, 9) nesudarė P. Tarasenkai kliūčių studijuojant šia kalba parašytą archeologinę literatūrą. Lietuvių kalbos žinios, nepaisant daugelio gramatikos klaidų (žr. 1–4 priedus), taip pat buvo geros, tačiau to negalima pasakyti apie vokiečių kalbą. Jos žinių stygius P. Tarasenkai, galimas dalykas, neleido deramai suvokti Klaipėdos krašto archeologijos pobūdžio ir raidos.

P. Tarasenkos aplinkoje paminėtini du Vytauto Didžiojo universiteto (tuo metu – Lietuvos universiteto) profesoriai ir Valstybės archeologijos komisijos nariai: Eduardas Volteris (1856–1941) bei Vaclovas Biržiška (1884–1956): „Varau savo darbą gerbiamųjų Lietuvos universiteto profesorių E. Volterio ir V. Biržiškos padedamas“ (Tarasenka, 1924a).

Apie E. Volterio pagalbos pobūdį mažai ką konkrečiau galima pasakyti, tačiau V. Biržiškai adresuoti laišškai rodo, jog profesorius P. Tarasenką visapusiškai rėmė: pasitikėjo ir skolino archeologinę literatūrą, tarpininkavo dėl P. Tarasenkos straipsnių publikavimo ir kai kuriuos jo tekstus redagavo. „Prašysiu, Tamstos Profesoriaus, malo-

nes, jei tik tas būtų galima savo žodžiu paremti manes...“ (4 priedas). „Negaledamas būti Kaune ir dalyvauti V[alstybės] A[rcheologijos] K[omisijos] posėdžiuose, prašau prie progos Tamstos tarpininkauti ir ši sumanoma pakelti ir remti...“ (3 priedas).

„LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOS“ RENGIMAS. DARBO EIGA

„Ne dabar [1924 m. – *Vait.*] gimė ta mintis ir ne pirmas jau bandymas tą milžinišką darbą atlikti. Du syk gyvenimo aplinkybių priverstas turėjau nutraukti darbą, kada visa mano surinkta medžiaga žūdavo. Nenustojau vilties ir vėl pradėjau trečią sykį iš naujo savo darbą. Jau penkerius metus tyliai varau savo darbą (...). Vėl surinkau daug medžiagos ir nesigirdamas galiu pranešti, kad dar gal niekas iš Lietuvos praeities tyrinėtojų neturėjo tiek jau sistematizuotos medžiagos. Užtenka priminti, kad stropiai renkant žinias apie įvairius Lietuvos senovės paminklus turiu jau įregistravęs katalogą, tiksliai pažymėjęs žemėlapyje ir sustatęs jiems formuliarus–žinias, jau daugiau kaip 5000 įvairių senovės paminklų, tame skaičiuje apie 700 piliakalnių...“ (Tarasenka, 1924a). Iš šio straipsnio laikraštyje ištraukų, toli gražu netenkinančių smalsaus šiandienos tyrinėtojo, tampa aišku, jog trečią kartą (!) „Lietuvos archeologijos medžiagos“ rengimui P. Tarasenka pasiryžo 1919 m. pabaigoje ar 1920 m., sugrįžęs į Lietuvą pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui (žr. Steponavičienė, 1996, 15).

Kiekvienai archeologinei vietai P. Tarasenka skyrė atskirą formuliarą arba paprastai tariant kortelę. Toji vieta buvo lokalizuojama žemėlapyje – jo būta didelio, sieninio, nutrinto ir išmarginto ženklais (deja, kartu su kitais daiktais jis pražuvo gaisro metu – Steponavičienė, 1996, 49).

Pagrindinis, nors toli gražu ne vienintelis P. Tarasenkos informacijos šaltinis buvo archeologijos

literatūra ir kita spausdinta informacija. Pavyzdžiui, išrašų iš E. Holako Rytų Prūsijos archeologijos žemėlapiu su komentarais padaryta keli šimtai: „... gražinu Tamstos [V. Biržiškos – *Vait.*] „Hollako“, visa jame ką galejes iščiulpes. Mano rinkynio iškarta pasididino pora šimtu korteliu...“ (4 priedas). Kadangi archeologinė literatūra tuo metu buvusi itin reta, „tai ją kur sugavęs ir negalėdamas įgyti, perrašinedavau ištisisus veikalus Šukevičiaus, Pokrovskio ir kitų“ (1 priedas).

Rengdamas „Lietuvos archeologijos medžiagą“, tam tikru atskaitos tašku ar net standartu iki 1924 m. pavasario P. Tarasenka tikrai laikė F. Pokrovskio archeologijos žemėlapius. Žvalgydamas tikrino jų informaciją, žvalgymus orientavo į tam tikrus upių regionus, o savo vietiniuose archeologijos žemėlapuose naudojo F. Pokrovskio ir visos carinės Rusijos archeologijos žemėlapių sutartinius ženklus (Tarasenka, 1922b; 1925d, 107; plg. Покровский, 1893, xviii). Vis dėlto kritika F. Pokrovskio adresu rodo, jog XIX a. pabaigos Lietuvos archeologijos žemėlapių rengimo patirtį P. Tarasenka buvo apgalvojęs ir savo darbe siekė tuomet iškilusių negatyvių veiksmų išvengti: „Esamos pas mane žinios dažniausiai imtos iš literatūros, daugumoje yra nevykusios ir ne tikslios, surinktos „kazionščinos“ būdu per policijas, valsčius, mokytojus rusus (kaip pavyzdžiui, Pokrovskio archeologijos žemėlapiai Kauno, Vilniaus ir Gardino redybu) (...). Toks žinių rinkimo būdas apie senovės paminklus, kad ir pakartotas, mažai tebus naudingas mokslui. Nenorėdamas kartoti kitiems, kad baigčiau jau senai pradėtą darbą, šaukiuosi mūsų visuomenės pagalbos – mūsų liaudies inteligentijos: kunigų, gydytojų, mokytojų, moksleivių, šaulių ir visų kitų, kas myli gyvuosius mūsų praeities vaizdus, kam yra brangus jų sulaikymas nuo žlugimo“ (Tarasenka, 1924a). „Platūs žemėlapiai, surinkti Pokrovskio, remiantis literatūros daviniais, o daugiausia anketomis per valsčius ir mokyklas toli gražu dar neduoda žinių apie visos Lietuvos archeologinius paminklus. Užteks palyginus, kad Vilkijos apylinkėje Pokrovskio buvo nu-

rodoma tik šeši archeologijos paminklai, tuo tarpu mano sandarbininko A. Makarevičiaus, atidžiai pasekus tą apylinkę, per šią vasarą pastebėta 55. Be to, kiti paminklai, kaip antai alkvietės – senovės maldos vietos visai nepažymėti, o kiti archeologijos paminklai alkakmenys – akmenys aukurai, kūlgrindos – slapti keliai ir brastos, kad ir pažymėti, bet paties Pokrovskio yra laikomi neturinčiais jokios mokslinės vertės. Rinktos žinios tiems rėdybų [gubernijų – *Vait.*] archeologiniams žemėlapiams dažniausiai atėjūnų rusų mokytojų, valsčiaus raštvedžių, žmonių be išsilavinimo, kurie ne tik nepažinojo Lietuvos praeities ir jos archeologinių paminklų, bet nemokėjo nė lietuvių kalbos. Tokie bendradarbiai savo pranešimais mažai galėjo duoti medžiagos (...). Pažymėdamas savo žemėlapuose archeologinius paminklus ne vietose, bet grupėmis, valsčiais, Pokrovskis jau tuo paslėpė daug gražių vaizdų ir išskirstymą pačių paminklų ir daro juos nesuprantamus. Išleisti XIX amžiaus pabaigoje Pokrovskio archeologijos žemėlapiai ne tik yra netobuli ir neduoda žinių apie visus archeologinius Lietuvos paminklus, bet ir jo išvados apie praeitį Lietuvos yra jau pasenę...“ (Tarasenka, 1925a).

Svarstydamas apie savo „Lietuvos archeologijos medžiagos“ duomenų rinkimą (tikrinimą), P. Tarasenka rašė: „Privalomos anketos čia mažai ką padės, nes dauguma oficialių įstaigų bei asmenų, kad nusikratytų tuo darbu, gal pažymės vieną kitą paminklą, o apie daugumą jų nieko nepastebės (...). Vargu ar padėtų tiksliam pažymėjimui visų archeologinių paminklų ir specialiai siunčiamos jiems surasti ekspedicijos, kaip tat buvo daroma Latvijoje, nes iš patyrimo žinau, kaip sunku yra rinkti žinios apie archeologijos paminklus svetimoje nepažįstamoje vietoje ir įgudusiam šiam darbe (...). Vietiniai senovės mylėtojai ilgesnį laiką gyvenę vietoje geriausiai gali pastebėti savo apylinkės archeologinius paminklus...“ (Tarasenka, 1925a).

Nuo 1922 m. P. Tarasenka reiškė įsitikinimą, jog vietiniai senovės mylėtojai (koku jis vadino ir save!) bus geriausi talkininkai jam renkant

Lietuvos archeologinio žemėlapio sudarymo reikalu.

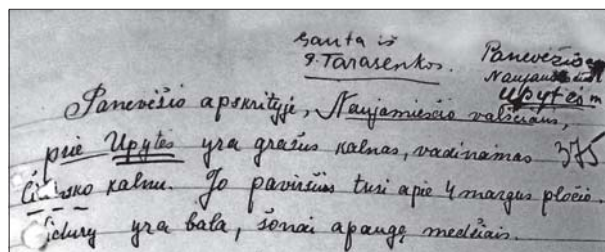
Ne kartą mūsų periodinėje spaudoje jau esu kėlęs klausimą apie sustatymą plataus Lietuvos archeologinio žemėlapio, ir pritariant šiam sumanymui platesnei visuomenei ir mūsų mokslininkams, negaliu dar kartą nepadrąsinti mokslo bendradarbių ir rengėjų, kad daugiau prisidėtų darbu prie pažinimo savo krašto praeities paminklų.

2 pav. Vieno iš daugelio P. Tarasenos straipsnių, kreipiantis į visuomenę paramos rengiant „Lietuvos archeologijos medžiagą“, antraštė (Tarasenska, 1925a).

duomenis (Tarasenska, 1922b, 574) (2 pav.). Ilgainiui ši mintis tik stiprėjo ir naujų duomenų kaupimo modelis *talkininkai* → *P. Tarasenska* arba iš archeologinės literatūros žinomų duomenų tikrinimo modelis *P. Tarasenska* → *talkininkai* → *P. Tarasenska* tapo svarbiausia „Lietuvos archeologijos medžiagos“ rengimo programos įgyvendinimo sąlyga. Be abejonės, šie modeliai, kuriuose svarbus vaidmuo teko visuomenei, derėjo su P. Tarasenos tautinės kultūros, prie kurios stiprinimo prisideda kiekvienas pilietis, idėja. Puikiai tad tiko ir palyginimas su protėviais, kurie bendrai nešdami po kepurę žemių, sunėšė piliakalnius: „Prisidėkite visi prie bendrojo darbo, „neškite po kepurę“, padėkite sustatyti „Lietuvos archeologinį žemėlapi!“ (Tarasenska, 1924a).

1924 m. P. Tarasenska jau buvo suskirstęs neokupuotos Lietuvos dalį į tris šimtus 15x15 km dydžio kvadratų ir vylėsi, jog surasti tokį skaičių talkininkų nebus itin sunku: „... nesinori tikėti, kad neatsirastų tiek suprantančių šio darbo svarbos: manau, kad rasis daug tokių kurie nepatingės gražiomis vasaros dienomis nukeliauti 7–15 kilometrų nuo savo gyvenamosios vietos ir patyrinės apylinkėje senovės paminklus“ (Tarasenska, 1924a). Šiems jau pasisiūliusiems į talką, o ir būsimiems bendradarbiams buvo skirta „Gimtoji senovė“ (Tarasenska, 1925d). Beje, pirmuosius 200 jos egzempliorių, paimtų vietoje honoraro, P. Tarasenska savo sąskaita pats išsiuntinėjo įvairiais adresais (1 priedas).

P. Tarasenska minėjo, jog talkininkų iš „progresyvosios jaunuomenės ir kaimo inteligentijos tarpo“ turėjo keliasdešimt (Steponavičienė, 1996, 45). Palyginimui, E. Holakas, rengdamas Rytų Prūsijos žemėlapi, išsiuntinėjo 500 užklausimų, į kuriuos gavo 5 atsakymus (Hollack, 1908a, iv). Įvairia rašysena rašyti ant įvairaus dydžio popieriaus lapų, įvairios apimties ir autorių duomenys dar prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo išskirstyti po Valstybės archeologijos komisijos bylas, pažymint, jog „Gauta iš P. Tarasenos“ (3 pav.). Ne visi jie autorių buvo datuoti (matyt, tiesiog buvo atsiųsti vokuose, o vėliau išimti), o bendras tokių laiškų skaičius nežinomas.

3 pav. Nedatuoto P. Tarasenos korespondentės A. Kriškčiūnaitės laiško apie Upytės Čižinsko kalną fragmentas (VAK, byla 34, l. 375).

Tam, kad tiksliai įvertintume P. Tarasenos archeologinėje literatūroje aptiktą ir naujai gautą duomenų pateikimo „Lietuvos archeologijos medžiagoje“ kokybę, reikalingas specialus tyrimas. Pasirinktinai sulyginęs pirminius šaltinius ir atnirinį – „Lietuvos archeologijos medžiagą“ – turiu pripažinti, jog įvairaus pobūdžio netikslumų P. Tarasenos veikale yra daug. Net atmetus dėl objektyvių priežasčių (nenusistovėjęs vietovardžių rašybos, senos ir netikslios kartografinės medžiagos ir kt.) atsiradusias rašybos bei vietovių lokalizavimo klaidas, netikslumų yra per daug.

Antai, glausta ir konkreti F. Pokrovskio informacija: „... указываются находки старых мечей и стремян при дер. Чижуны, и человеческих костей в той же деревни“ („Minimi prie Čižiūnų kaimo surasti seni kalavijai, balno kilpos ir žmonių kaulai“ – Покровский, 1893, 125) P. Tarasenos

Lehndorf, Kr. Fischhausen. T 24. Gräberfeld mit Brandbestattung. Zeit: B. C. Inv.: Pruss.-M. Bem.: Provinzialrömische Fibel etc.
Leissienen, Kr. Wehlau; s. Redden.
Leisten Jakob, Kr. Memel. J 3. a) Rundwall am linken Ufer des Schmelzflusses. Lit.: G. St. K. — VAJ 21. b) Gräberfeld dreihundert Schritt östlich vom Rundwall. Zeit: D. G. H. Inv.: Insterburger M. Pruss.-M. Lit.: VAJ 21. Bezenberger Analysen 95/96 Nr. LXXXII—LXXXV. Bem.: u. a. arabische Münze.
Lekitten, Kr. Rössel. F 15. Schloßberg südwestlich von Seeburg, Heiliger Berg, auch Heidenberg genannt. Lit.: Generalk.: L(ekitten). G. St. K. Erml. Z II 656.

4a pav. Duomenys apie Laistų archeologijos paminklus Rytų Prūsijos archeologijos žemėlapyje (Hollack, 1908a, 89).

pateikiama tokia forma: „Čižiūnų laukuose rasdavo žmonių kaulų, o prie jų senobinių geležinių kardų“ (Čižiūnų k., Trakų r.; Tarasenska, 1928a, 115).

E. Holakas Laistuose (Klaipėdos r.) už 300 žingsnių į rytus nuo piliakalnio mini D, G ir H laikotarpių kapinyną: „Gräberfeld dreihundert Schritt östlich vom Rundwall“ (Hollack, 1908a, 89), o P. Tarasenska šiuos duomenis pateikia taip: „Ties pylimu yra prūsų „D, G“ ir „H“ laikotarpių kultūros pilkapių“ (Tarasenska, 1928a, 168) (4a–b pav.).

Vienas iš korespondentų – Liudas Valiukas 1925–01–09 laiške P. Tarasenkai rašė: „... gražioje vietoje tarp upių Kiršino ir upelio Pelonos yra kalnelis kur sulig padavimų, buvo Jėzuitų bažnyčia, rodos kad iki šiol ten yra akmuo nuo šventinto vandens – yra užsilikę atžalos senos liepos. Gi liepa sulig padavimų, buvo pasodinta prie buv. bažnyčios“ (VAK, byla 34, l. 3). Šie duomenys „Lietuvos archeologijos medžiagoje“ yra pateikiami taip: „Ties Kiršino upeliu yra kalva, ant kurios, žmonių padavimu, stovėjusi „jėzavitų“ bažnyčia. Nuo jos esąs likęs akmuo su dubenimis ir kažkokiais ženklais (L. Valiukas)“ (Dargėnų k., Radviliškio r.; Tarasenska, 1928a, 116).

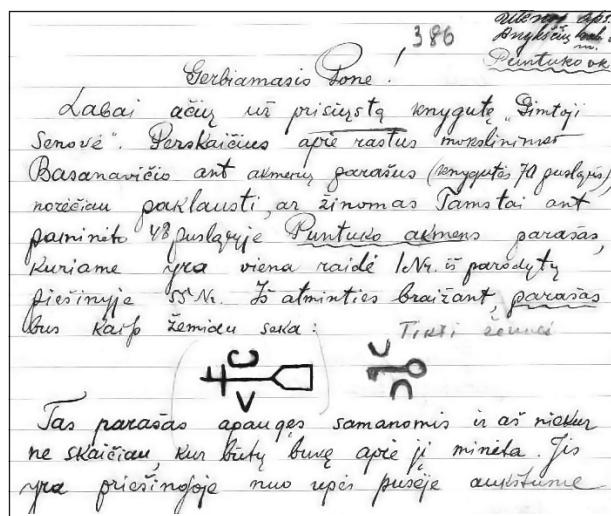
Vladas Balaišis 1925-10-29 rašė: „Daujočių sodžiaus laukuose yra piliakalnis. Tai esąs kapas lietuvių karžygio, gynusio tą kraštą...“ (VAK, byla 21, l. 143) ir šie duomenys pateikiami taip: „Dau-

Laičių km., Aluntos valsč., Utenos apskr. I 18. a) L. ganykloje iškasama žmonių kaulų ir senobinių padarų. (B. Čečergis.) b) Yra rastas akmeninis kirviukas.
Laiciškių km., Žaslių valsč., Trakų apskr. M 16. Kapinių lauke randama žmonių kaulų. (Aurtorius.)
Laistų km., Klaipėdos apskr. F 2. a) Yra rato pavidalo pylimas. Liter.: HK. b) Ties pylimu yra prūsų „D, G“ ir „H“ laikotarpių kultūros pilkapių. Liter.: HK.
Lakiškių pv., Raudenės valsč., Marijampolės apskr. Q 10. a) Ant Šešupės kranto yra 41 mtr. ilgio ir 30 mtr. pločio piliakalnis. Pasakojama, kad jame atkasė didelį rūšį, kuriame buvo daug degintų kaulų, pelenų ir anglių. Ant piliakalnio rasta geležinių strėlių galinių, kaulų ir molinių indų šukių. Liter.: RSP, BSLP, KZS, TSL, ŠG t. V. Invent.: K. M. M. lent. LXXXIV. b) Ant piliakalnio yra didelis akmuo, laikomas senoviniu aukuru. Liter.: KSP, BSLP. c) Netoli nuo piliakalnio yra mengiro pavidalo akmuo. Liter.: RSP.

4b pav. Duomenys apie Laistų archeologijos paminklus „Lietuvos archeologijos medžiagoje“ (Tarasenska, 1928a, 168).

jočių lauke yra piliakalnis (V. Baleišis)“ (Daujočių k., Anykščių r.; Tarasenska, 1928a, 118).

K. Šulga 1925-08-18 rašė: „... norėčiau paklausti, ar žinomas tamstai ant (...) Puntuko akmens parašas (...) iš atminties braižant, parašas bus kaip žemiau seka: [ženklai]. Tas parašas apaugęs samanomis ir aš niekur neskaiciau, kur būtų buvę apie jį minėta. Jis yra priešingoje nuo upės pusėje, aukštume apie metrą nuo žemės. Parašą skaitant reikia prisilenkti...“ (VAK, byla 4, l. 386) (5 pav.). Šie duomenys apibendrinami taip: „Yra

5 pav. P. Tarasenos korespondento K. Šulgos laiško apie Puntuką fragmentas (VAK, byla 4, l. 386).

didelis Puntuko akmuo, labai garsus savo padavimais. Ant vienos akmens pusės yra iškalta kažkokių nesuprantamų ženklų. Akmuo laikomas senovės aukuru“ (Tarasenska, 1928a, 218).

Paminėtina, jog kai kurių korespondentų informacija dėl nežinomų priežasčių nebuvo panaudota. Pavyzdžiui, M. Pempaitė suteikė žinių apie Trakininkų k., Anykščių r., esantį pėduotą akmenį: „Akmuo su velnio pėdomis. Netoli krūmų vadinamųjų Kumpinių yra didelis akmuo ant kurio matosi išsispaudusios neva žmogaus pėdos...“ (VAK, b. 22, l. 566). Tačiau šios informacijos P. Tarasenska nepanaudojo nei „Lietuvos archeologijos medžiagai“ (1928 m.), nei „Pėdoms akmenyje“ (1958 m.).

„LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOS“ PROTOTIPAS

Laikas atidžiau pažvelgti į galutinį didelio darbo rezultatą – išspausdintą „Lietuvos archeologijos medžiagą“ ir neatsiejamą jos dalį „Archeologinį Lietuvos žemėlapi“ (Tarasenska, 1928a; 1928b).

Nuo pat savo sumanymo pradžios P. Tarasenska sekė F. Pokrovskio žemėlapiams. Tą pažymi pats rengėjas (1 priedas), tą ne kartą fiksavo istoriografija (Kulikauskas, Zabiela, 1999, 203). Tačiau vien pažvelgus į „Lietuvos archeologinę medžiagą“ tampa aišku, jog jos prototipas yra ne F. Pokrovskio Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernijų, o E. Holako Rytų Prūsijos archeologijos žemėlapis! Šio

x	(rot)	eisenzeitliches Hügelgrab,
*	(rot)	mehrere eisenzeitliche Hügelgräber,
+	(rot)	Gräberfeld, † Gräberfeld mit römischen Münzen,
⊕	(rot)	Gräberfeld mit Brandbestattung,
⊕	(rot)	Gräberfeld mit Skelettbestattung,
⊕	(rot)	Gräberfeld mit Brand- und Skelettbestattung,
⊕	(rot)	Gräberfeld mit Skelettbestattung und römischen Münzen,
⊕	(rot)	Gräberfeld mit Brandbestattung und römischen Münzen,
⊕	(rot)	Gräberfeld mit Brand-, Skelettbestattung und römischen Münzen,
V	(rot)	eisenzeitlicher Depotfund,
↓	(rot)	eisenzeitlicher Einzelfund,
T	(rot)	römischer Münzenfund, T M mohammedanischer Münzenfund, dgl. neben einem Gräberfeld- oder andern rot angelegten Zeichen steht,
∞	(rot)	eisenzeitlicher Skelettfund,
☆	(rot)	Burgwall,
□	(rot)	Längswall,
▲	(rot)	Steinfigur,
☪	(rot)	Schiffsfund,
▯	(grün)	steinzeitlicher Pfahlbau,
▯	(blau)	bronzezeitlicher Pfahlbau,
▯	(rot)	eisenzeitlicher Pfahlbau,
⋄	(rot)	eisenzeitlicher Scherbenplatz,

6a pav. Dalis E. Holako archeologijos žemėlapio ženklų, kurie buvo perkelti į „Lietuvos archeologijos medžiagą“ (Hollack, 1908b).

+	Senkapiai
†	Senkapiai, kuriuose rasta Romos monetų
⊕	Senkapiai su degintų lavonų laidojimo liekanomis
⊕	Senkapiai su nedegintų lavonų laidojimo liekanomis
⊕	Senkapiai su degintų ir nedegintų lavonų laidojimo liekanomis
x	Pilkapiai
*	Pilkapių grupės
⊕	Piliakalniai
□	Pylimai
⋄	Sodybų liekanos
△	Sventovių vietos-alkvietės
▯	Brastos ir senobiniai keliai (kūlgrindos)
▯	Sodybų ant sijų liekanos
↓	Radiniai
△	Mengirai (stabakūliai)
▲	Rašyti akmenys
△	„Dubenuoti“ bei „pėdoti“ akmenys
△	Pagerbtii akmenys
○	Lietuviškos monetos (ilgieji, muštiniai)
⊕	Arabų monetos

6b pav. Dalis „Lietuvos archeologijos medžiagos“ žemėlapio sutartinių ženklų (Tarasenska, 1928b).

△ Около д. Титаны есть, такъ называемое, чёртова болото — „вяльня бала“, а при немъ лежалъ громадный камень, называемый чертовымъ стуломъ—„вяльня кресласть“, на которомъ, по народному повѣрью, чёртъ шилъ сапоги и точилъ косы.

6c pav. Vienas iš kelių F. Pokrovskio archeologijos žemėlapių ženklų, perkeltas į „Lietuvos archeologijos medžiagą“ (Pokrovskij 1899, 62).

7 pav. Ištrauka iš P. Tarasenos „Archeologinio Lietuvos žemėlapio“ (Tarasenska, 1928b).

savotiško lūžio pradžia „Lietuvos archeologijos medžiagos“ rengime galima tiksliai datuoti remiantis P. Tarasenos laišku V. Biržiškai (1924–06–12; priedas 4), kuriame jis dėkoja profesoriui už paskolintą E. Holako knygą ir ją gražina.

Šiuo metu neturėdamas jokių kitų papildomų duomenų, galiu vien konstatuoti, jog P. Tarasenos „Lietuvos archeologijos medžiaga“ su E. Holako „Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreussen“ sieja bemaž

viskas. Buvo pasirinktas parankus, praktiškas, nedidelis knygos formatas. Žemėlapis – didelis, tačiau patogiai sulankstomas ir galėjo būti naudojamas atskirai nuo knygos.

P. Tarasenka pateikė abėcėlinį paminklų sąrašą vietoj jų skirstymo pagal upių baseinus ir valsčius, kaip kad darė F. Pokrovskis. Sekdamas E. Holaku P. Tarasenka panašiai struktūravo paminklo aprašymą – jame pateikė nuorodas į žemėlapio kvadratą, informacijos šaltinius (4a–b pav.). Čia duomenys plačiau nerefekuojami, kaip buvo F. Pokrovskio leidiniuose.

Be to, P. Tarasenka atsisakė F. Pokrovskio, taip pat ir visą laiką savo paties straipsnių žemėlapiuose bei rekomendacijose talkininkams naudotų sutartinių ženklų. Sekant F. Pokrovskiu buvo pažymėtos tik tos paminklų rūšys, kurių žymėjimo savo žemėlapyje nenumatė E. Holakas (*mengirai (stabakūliai), rašyti akmens* – sekant F. Pokrovskiu ir išvestiniai paties P. Tarasenkos ženklai – *dubenuoti bei pėdoti akmens, pagerbti akmens ir šventovių vietos–alkvietės*) (6, 7 pav.).

P. Tarasenkos sprendimas išplėsti „Lietuvos archeologijos medžiagos“ turinį bendra archeologijos paminklų tyrinėjimų istorijos apžvalga, Lietuvos priešistorės etapų pristatymu, bibliografijos sąrašu ir sisteminė archeologijos žemėlapio paminklų rodykle pagal jų adresą bei rūšį bent jau konceptualiai taip pat yra artimesnis E. Holakui negu F. Pokrovskiui, kuris žemėlapių pradžioje aptaria tik archeologijos paminklus pagal jų rūšis ir pateikia vien rodykles.

„LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOS“ VERTINIMAI

„Lietuvos archeologijos medžiaga“ sulaukė atgarsio visuomenėje – bent jau toje jos dalyje, į kurią rengdamas leidinį nuolat apeliavo ir pats P. Tarasenka (Balys, 1929; Mikaitis, 1929). Kas kita kalbant apie akademinę visuomenę. Per pirmąjį

nepriklausomos Lietuvos dešimtmetį joje neatsirado jaunų archeologų, nes tam nebuvo prielaidų. Jonas Puzinas (1905–1978) – būsimas pirmasis profesionalas ir P. Tarasenkos archeologinės veiklos kritikas – 1928 m. dirbo Kauno miesto muziejuje, tačiau tuo metu pasižymėjo tik kaip miestų istorijos tyrinėtojas, o ne archeologas.

Geografas Peliksas Šinkūnas (1891–1970) teigiamai vertindamas nuveiktą darbą, P. Tarasenką pagrįstai barė už vietovardžių rašybos klaidas ir vien Kupiškio–Vabalninko apylinkėse nurodė 23 netikslumus (Šinkūnas 1930).

Straipsnyje iš gerosios pusės jau minėtas prof. V. Biržiška, apie „Lietuvos archeologijos medžiagos“ rengimą žinodamas daugiau negu kiti recenzentai, dėmesį atkreipė į bendrus archeologijos ir paminklosaugos padėties Lietuvoje vertinimus, taip pat ir į darbščiausiu archeologu tituluoto P. Tarasenkos atlikto darbo reikšmę: „Nepamirškime, kad toks darbas, nelengvas dirbti visur, o mūsų sąlygose yra ypač sunkus dėl trūkumo mokslo centrų, kuriuose būtų koncentruojama visa literatūra, dėl trūkumo mokslo įstaigų, kurios archeologiją sistematingai tyrinėtų, dėl trūkumo tokiems darbams lėšų, kas vertė ir patį autorių, ieškant kitam darbe pragyvenimo šaltinių, žymią dalį savarankių tyrinėjimų savo lėšomis atlikti. Tokiomis sąlygomis tikrai tenka stebėtis, koks milžiniškas darbas ir kiek tobulai yra nudirbtas.

Tačiau drauge ši monumentalė knyga sukelia ir liūdną refleksą. Štai vieno žmogaus darbo rezultatai. Jo padaryta maksimum, ką gali vienas padaryti. Bet kur platesnės, organizuotos visuomenės darbas? Turim šiam darbe keletą tūkstančių kruopščiai suregistruotų vietų, kur kada nors buvo randamos lietuvių senovės gyvenimo liekanos. Bet kur jos dingę? Jei dar prieš karą galėjome skųstis, kad patys lėšų neturėdami, turime leisti svetimiems kasinėti ir gabenti visus radinius į užsienius, tai dabar to pasiteisinimo neturime, bet ligšiol nieko nepadarėm, kad suorganizuotume Lietuvos praeities tyrinėjimo

darbą, kad apsaugotume mūsų senienas nuo saivališko naikinimo, kad sukoncentruotume vienoj vietoj visus praeities radinius, kad juos prideramai aprašytume. Neturime archeologinės komisijos, neturime įstatymo, kurs gina mūsų praeities kultūros turtus, neturime nacionalinio muziejaus, nors pačioj Lietuvoj, nežiūrint jos senienų naikinimo, jų atsirastų trigubai tiek, kiek turi turtinčiausieji kitų kraštų muziejai. Ir mūsų istorininkai ir archeologai dirba svetimus jiems darbus, tyli ir leidžia visam kam nykti.

P. Tarasenka, surašęs viską, kas ligšiol buvo Lietuvoje seniau surasta, nurodęs, kur tai buvo padaryta, drauge surašė mūsų visuomenei kaltinamą aktą: žiūrėk, ką turi, ko negerbi, nerenki ir nesaugoji...“ (Biržiška, 1929).

Kito P. Tarasenkos aplinkos žmogaus ir autoriteto, bene labiausiai su archeologija susijusio lituanisto prof. E. Volterio recenzija šiandien stebina paviršutiniiais ir toli gražu ne svarbiausių knygos dalykų vertinimais. Susidaro įspūdis, kad E. Volteris net nesuprato „Lietuvos archeologijos medžiagos“ žanro, nes užuot lyginęs ją su F. Pokrovskio, E. Holako ar kitų šalių atstovų panašiais veikalais, kaip sektinus pavyzdžius nurodo... H. Muoros „Eisenzeit in Lettland“ ir V. Gertės „Urgeschichte Ostreussens“ – dvi pamatinės analitinės studijas, kurios, beje, buvo publikuotos 1929 m. Taigi net ir norėdamas P. Tarasenka jų negalėjo naudoti kaip pavyzdį. Na, o E. Volterio recenzijos verdiktas – „šią knygą galima panaudoti tiktai kaip medžiagą: nusipirkti jos du egzempliorius ir pasidaryti kortelių katalogą Lietuvos senovės paminklams ir radiniams“ (Volteris, 1930) iš tiesų kalba apie tai, ko savo darbu ir siekė „Lietuvos archeologijos medžiagos“ rengėjas (!). Tokį katalogą netruko padaryti Valstybės archeologijos komisija, o praėjus po knygos pasirodymo dešimtmečiams darė kelios žvalgomosios ekspedicijose dirbusių Lietuvos archeologų kartos.

Netekusi nepriklausomos Lietuvos visuomenei taikytų tautinės kultūros akcentų, sovietmečiu „Lietuvos archeologijos medžiaga“ gyvavo

kaip tikrų ir tariamų Lietuvos archeologijos paminklų sąrašas. Tikslinamas ir pildomas jis laiko egzaminą išlaikė. Po ilgos pertraukos vėl gyvenant nepriklausomoje Lietuvoje laikau savo pareiga priminti nepaprastos P. Tarasenkos iniciatyvos ištakas, mastą ir svarbiausia – prasmę, kurios šiandienos archeologijai ir paveldosaugai dažnai taip trūksta.

IŠVADOS

Didžioji „Lietuvos archeologijos medžiagos“ idėja, su kuria Lietuvos kariuomenės karininkas P. Tarasenka daugelį metų siekė šio sumanymo įgyvendinimo, – tai siekis prisidėti prie tautinės kultūros puoselėjimo nepriklausomoje Lietuvoje XX a. trečiajame dešimtmetyje, brangiausių jos turtu laikytino archeologinio paveldo išsaugojimas ir rezultatų panaudojimas didžiausių visuomenės kultūros vertybių ugdymui.

Asmeninėmis P. Tarasenkos pastangomis buvo organizuotas „Lietuvos archeologijos medžiagos“ rengimo darbas, įtraukta į jį daug talkininkų skirtinguose Lietuvos regionuose.

Iki tol sekęs F. Pokrovskio Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernijų archeologijos žemėlapių pavyzdžiu, 1924 m. pavasarį V. Biržiškai padedant P. Tarasenka susipažino su E. Holako Rytų Prūsijos archeologijos žemėlapiu, kuris ir tapo „Lietuvos archeologijos medžiagos“ prototipu.

Nepaisant įvairių trūkumų, „Lietuvos archeologijos medžiaga“ buvo ir yra tarp svarbiausių lietuvių archeologijos veikalų. Išlaikydama laiko egzaminą, ši knyga daugiau ar mažiau įgyvendino ir toli į ateitį suprojektuotus jos rengėjo Petro Tarasenkos siekius.

Straipsnis yra parengtas pagal 2005 m. lapkričio mėn. Lietuvos archeologijos draugijos vakare, skirtame F. Pokrovskio 150-osioms gimimo metinėms perskaitytą pranešimą „P. Tarasenkos „Archeologinis Lietuvos žemėlapis“.

KAI KAS IŠ AUTOBIOGRAFIJOS

MAB f. 235–504

Besimokindamas Panevėžio Mokytojų Seminarijoje dar 1910 metais atostogų metų Utenos apskr. stebėjau žuvavimą ežere. Kai žvejas ištraukė tinklą – „trubica“ nustebau pamatęs, kad vietoje molinių svarelių tinklas nusagstytas nedideliais akmenis kirvukais. Kas tai per daiktai aš žinojau, bet kad jie randami Lietuvoje tai buvo naujena. Žvejas pasakoja, kad tai „Perkūno kulkos“ jomis Perkūnas muša velnius ir t.t. Pavyko tuomet man gauti du kirvukus.

Seminarijoje man pateko į rankas nedidelė brošiūrėlė „Романов. Древности Северо-Западного края“, kurioje buvo aprašyti ir Lietuvos archeol[oginiai] paminklai ir dirbiniai. Ši brošiūrėlė mane labai sudomino tiek kad aš ją buvau išmokęs kuo ne atmintinai.

1912 metais pradėjau mokytojauti Aluntos mokykloje (Utenos apsk., d[abar] Molėtų r). Vieną šeštadienį parodžiau mokiniams akm[eninių] kirvuką, paaiškinau ir paprašiau kas turi atnešti. Pirmadienį jų sunėšę ar 30. Toks tuomet buvo jų gausumas. Mano kolekcija dingo, bet pradejo kirvukus rinkti kole[...]damas ir kun. vikaras pavarde pamiršau bet vadinda[va]u dažniaus[ia]i kun. Petras. Mokytojaudamas susipažinau su Pokrovskio „Археол[огические] карты Виленской и Ковенской губ[ерний]“. Kadangi tuose veikaluose buvo minimos ir mum pažistamos vietos, tai pradėjau juos lankyti, o drauge ieškoti ir naujų archeologinių paminklų. Radau jų nemažai. Kompanijom turejau gerą piešėja gimnazista Jurgi Gaidamavičių. O drauge su archeol[oginių] paminklų aprašymu, darėme ir įdomesnių etnografinių objektų piešinius. Visokios medžiagos pririnkome ne mažai, o čia dar ir Yla pasipainiojo su savo legendomis ir pasakomis, tai nuobodžiauti neteko.

1914 m. karas nutraukė darbą. Karo metu palikti Lietuvoje rinkiniai, knygos, užrašai žuvo, buvo mano „geradeju“ išnešioti.

1918–1919 m. gyvenau Pskove. Susipažinau su Pskovo istorinio muziejaus direktoriu[mi] lietuviu–totoriu generolu Okulič-Kazarinu. Muziejuje buvo gera archeologinių veikalų biblioteka, k[ai]p a[ntai] darbai A. Spicino, Gorodcovo ir kitų. Prof. A. Spicinas ar du kart atvažiuodavo į Pskovą ir čia skaite paskaitas. Žinoma, kad atidžiausiu klausytoju buvau aš.

1919 m. vasara sugrįžau į Lietuvą. Besibastant po kaimus vel emiausi rinkti įvairia archeologinė medžiaga. Lituanistine arch[eologinė] literatūra labai reta, tai ją kur sugavęs ir negaledamas ją įgyti perrašinedavau ištikus veikalus Šukevičiaus, Pokrovskio ir kitų. Tapau aistringiu žinių apie arch[eologinius] paminklus rinkeju. Pradėjau rašineti.

Ne karta žmona priekaištavo dėl visokių nesekmių, o svarbiausiai dėl išlaidų, nes pav[yzdžiui] vietoje honoraro už „Gimtoji senovė“ paemiau 200 egsempliorių ir išsiuntinėjau juos savo bendradarbiams. Žinoma, kad žmoną įvairiai raminau žadejau pasiuti iš archeologijos „karakolinį paltą“ bet iki tol pirkau seną vokišką milinę, perdažiau ir žmona puikiausiai ar 15 metų tą paltą devėjo. Karakulinio palto žmona nesulauke įsitikinsi, kad „iš archeologijos kailių nepasiusi“, nors kailių nepasiuvo, bet su mano darbais apsirato ir dabar nepriekaištauja. Mano manimu tas yra „dideliu archeologijos laimėjimu“, kuo ir aš labai patenkintas.

1957 XII 8

[Parašas] P. Tarasenka**

* Tekstų kalba netaisyta, išskyrus tuos retus atvejus, kai stilistinės ar gramatinės klaidos trukdė suprasti jų turinį. Skelbiant būtini paaiškinimai – laužtiniuose skliaustuose (*Vait.*).

** Kartu su šia autobiografija saugomas 1976 02 17 datuotas A. Tautavičiaus paaiškinimas kortelėje: 1957 m. pabaigoje Universitete ruošėmės paminėti 65 m. (Petro Tarasenos – *Vait.*) sukaktį. Man pranešimui trūko duomenų apie tai, kaip ir kada P. Tarasenka susidomėjo archeologija, kur jos mokėsi. Parašiau jam apie tai ir paprašiau kelių sakinių tuo klausimu. Taip atsirado šis P. Tarasenos autobiografijos puslapis.

2 priedas

[P. TARASENKOS LAIŠKAS V. BIRŽIŠKAI]

MAB f. 163–576, l. 1

Didžiai gerbiamas

Tamsta Kapitone!

Labai atsiprašau, kaip dėl šiuo savo laiško, taip ir už savo jame išreikšta prašyma, bet primindamas Tamstos teikiama man malone, kaip duodant man archaijologine literatūra taip ir raginant prie tevyne praecities pažinimo darbo, duoda drasos kreiptis vel pas Tamstos ir turiu vyli kad ir ši karta Tamsta mane paremsit.

Nors gal dar ir su daugel klaidu užbaigiau savo brošiure „Gymtoji Senove“, kur kiek galėdamas stengiaus pravesti mintys: „Gymtoji senove ieškoti, pažinti ir apsaugoti[“]. Asmenišką pažinimą Lietuvos praecities paminklu ir verančėji vaizdaj ju užmirštaju, teršiamu ir begailes[č]io naikynamu iššauke nora atminti apie jas mūsų visuomenej, gal toli ne taip kaip norejau, o išnagrinetą tam klausymui archaijologine literatūra apie Lietuva dave pamata

niekuriems speliojimams. Kartais gal kiek ir neteisingiems.

Prisiusdamas prie šiuo visa rankrašti prašau Tamstos malones neatsakyti. Kaip žinoma kalbos ir šalies praecites [žinova, prašau – *Vait.*], man padeti pataisant kaip kalbos taip ir paties turinio klaidas ir apkainuoti jo verte.

Sutikdamas su Tamstos teisingu mano dveju metu triuso apkainavimu ataduodu ji Tamstos nužiurai ir labai prašau, jei tik turės verte, neatsakyti man padeti ji spausdinti. Labai noretum žinoti Tamstos nuomone apie ši mano triusa ir jo likima, dėl kuo prašau neatsakyti pranešti man laišku.

4 IV 1923

Su pagarba

Kapitonas Tarasenska

Veikiančioji kariuomene

7 pėst. Ž. K. Butegidžio pulkas

3 priedas

[P. TARASENKOS LAIŠKAS V. BIRŽIŠKAI]

MAB f. 163–576, l. 3

II Batalionas

Didžiai gerbiamas

Tamsta Kapitone!

Kartu prisiunčiu straipsneli „Alkakmeniai Traku apskirtyje“, kuri prašau jei tiks patalpinti Tamstos redaguojamame žurnale „Kultura“ ar „Musu Senovej“ [įterpta – *Vait.*], geistina su visais piešyniais ir braižyniais ir „Lietuvos senoves paminklu prirengiamojo tirinejimo programa“

kurioj prašau visuomene paremti mano paimta sau užduoti surinkti žinias apie senoves Lietuvos paminklus. Nebudamas gil[i]u specialistu negaliu sakyti ant kiek programa tinka statomui manim tikslu[i], nors daugumoje imta iš „Материалы по устройству Археологического Съезда въ Вильнь“ ir manim kiek papildyta, todėl prašau ją patikrinti. Teipogi prašau Tamsta jei atjaučiant statomui programas tikslui surinkti

ir sistematizuoti žinias apie senoves Lietuvos paminklus ir steigima „Gimtosios senoves pažinima ir apsaugojima draugijos“ paremti mano programa savo vardu ir padėti ji plačiau apgarsinti visuomenės žiniai per Lietuvos periodinius spaudos leidinius.

Labai geistina kad Valstybės Archaijologijos Komisija, kaip centralinę Mokslo Įstaiga ši programa kuo plačiau praplatintu per valstybinius įstaigas: mokyklas, apskrities ir valščių savivaldybas, milicijos nuovadijas ir kitas, kad ne tik atjautenteji senoves pažinimui bet ir oficialus asmenys duotu statistines žinias apie esamus rajon[u]ose

paminklus senoves kurias V. A. K. ir laikytu savo archive ir be kuriu manau ji negali apseiti, turedama tikslu gymtoji senove pažinti ir apsaugoti. Negaledamas būti Kaune ir dalyvauti V. A. K. posedžiuose prašau prie progos Tamstos tarpininkauti ir ši sumanima pakelti ir remti.

24 IV 1923

Klaipėda

Su pagarba

Капитонас Тарасенка

7 pest. Z. K. Butegeidžio pulko II b-no Vadas

4 priedas

[P. TARASENKOS LAIŠKAS V. BIRŽIŠKAI]

MAB F. 163–576, L. 6

Didžiai Gerbiamas

Tamsta Profesoriau!

Su padėka gražinų Tamstos „Hollako“, visa jam ką galejes iščiulpes. Mano rinkynio iškarta pasididino pora šimtu korteliu, tik dar turejau kiek darba su pavadinimais Lietuviu kalboje, bet ir ta baigiau. Toki veikala sumanes esu ir aš surinkti jei ne pats, tai bent medžiagos tam parinkti. Prie to tikslo ir einu visokiais budais, noriu ši vasara, gavus atostogu, nuvažiuoti į Žemaitija, kad vietoje paieškoti ir paminklu ir bendradarbiu, nes vienam sunku atlikti ypatingai patikrinimai vietose, mažu žinučių iš literatūros. Bendradarbiu irgi ieškoju kaip tik galiu ir asmeniškai prašant, ir laiškais o neseniai į „Lietuva“ parašiau straipsnelis „Vasaros darbai senoves myletojo“ kuriam kviečiau prisidėti prie bendrojo darbo ieškojimu senoves paminklu savo apylinkeje tam tikram kvadrato, bet

negaliu sulaukti pasirodant. Prašysiu, Tamstos Profesoriaus, malones, jei tik tas būtų galima savo žodžiu paremti manes, nes matomai mano asmeniškai atsišaukimai, mažai ką sveria, nors dirbų tą darbą ne sau, ne savo garbei, o mokslui ir Tėvynei. Dar prašysiu, Tamstos Profesoriaus, ir dar padėti ir jei galima perduoti, per Vyr. Ltn. K. Ramanauska, Universiteto studenta, man „Записки И. Географич. Об-ва, Вил. отд“ ir jei būtų А. Уварова „Археология России“ o gal dar ka iš tinkamos man literatūros.

12 VI 1924

7 p. Ž. K. Butegeidžio pulkas

Klaipėda

Su padėka

Майорас Тарасенка

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Balys A., 1929 – [P. Tarasenka. Lietuvos archeologijos medžiaga. Recenzija] // Švietimo darbas. 1929, Nr. 8, p. 776–778.

Biržiška V., 1929 – [P. Tarasenka. Lietuvos archeologijos medžiaga. Recenzija] // Bibliografijos žinios. 1929, Nr. 4, p. 133.

Hollack E., 1908a – Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreussen. Berlin, 1908.

Hollack E., 1908b – Vorgeschichtliche Übersichtskarte von Ostpreussen. Berlin, 1908.

Kulikauskas P., Zabiela G., 1999 – Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.). Vilnius, 1999.

Lietuvos, 1974 – Lietuvos archeologijos atlasas. Akmens ir žalvario amžiaus paminklai. Vilnius, 1974. T. 1.

Lietuvos, 1977 – Lietuvos archeologijos atlasas. Piliakalniai. Vilnius, 1975. T. 2.

Lietuvos, 1979 – Lietuvos archeologijos atlasas. I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai. Vilnius, 1977. T. 3.

Mikaitis A., 1929 – [P. Tarasenka. Lietuvos archeologijos medžiaga. Recenzija] // Lietuvos Aidai. 1929-07-19 (Nr. 161), p. 3–4.

Steponavičienė D., 1996 – Petras Tarasenka (1892–1962). Biografinė apybraiža. Vilnius, 1996.

Šinkūnas P., 1930 – [P. Tarasenka. Lietuvos archeologijos medžiaga. Recenzija] // Mūsų žinynas. 1930, T. 18, p. 299–302.

Tarasenka P., 1922a – Archaiologijos paminklų Lietuvoje tyrinėti programa // Lietuva. 1922-01-08 (Nr. 6), p. 2–3.

Tarasenka P., 1922b – Ieškojimams Neris ir Šventosios santeklyje // Kultūra. 1922, T. 1, kn. 4–5, p. 574–590.

Tarasenka P., 1923 – Senovė ir jos pažinimas // Kultūra. 1923, Nr. 2, p. 115–127.

Tarasenka P., 1924a – Senovės mylėtojo vasaros darbai // Lietuva. 1924-06-07 (Nr. 128), p. 2–5.

Tarasenka P., 1924b – Panerio pirmąsios kultūros sodybos // Kultūra. 1924, Nr. 7–8, p. 299–310.

Tarasenka P., 1925a – Lietuvos archeologinio žemėlapių sudarymo reikalai // Lietuva. 1925-01-08 (Nr. 5), p. 2–3.

Tarasenka P., 1925b – Kelionė po Žemaitiją (taša) // Klaipėdos žinių priedas. 1925-12-20, p. 2.

Tarasenka P., 1925c – Kelionė po Žemaitiją (taša) // Klaipėdos žinių priedas. 1925-11-25, p. 2.

Tarasenka P., 1925d – Gimtoji senovė. Ieškojimas, pažinimas ir apsaugojimas. Šiauliai, 1925 (1 leid.).

Tarasenka P., 1926a – Kelionė po Žemaitiją (taša) // Klaipėdos žinių priedas. 1926-01-01, p. 2.

Tarasenka P., 1926b – Kelionė po Žemaitiją (taša) // Klaipėdos žinių priedas. 1926-01-07, p. 2.

Tarasenka P., 1928a – Lietuvos archeologijos medžiaga. Materialien für litauische Archäologie. Kaunas, 1928.

Tarasenka P., 1928b – Archeologinis Lietuvos žemėlapis. Archäologische Übersichtskarte von Litauen. Kaunas, 1928.

Volteris E., 1930 – [P. Tarasenka. Lietuvos archeologijos medžiaga. Recenzija] // Židinys. 1930, Nr. 1, p. 89–90.

Покровский Ф. В., 1893 – Археологическая карта Виленской губернии // Труды Виленского отделения Московского предварительного комитета по устройству в Вильне IX археологического съезда. Вильна, 1893.

Покровский Ф. В., 1899 – Археологическая карта Ковенской губернии. Вильна, 1899.

SANTRUMPOS

MAB – Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius

VAK – Valstybės archeologijos komisijos archyvas Kultūros paveldo departamente

FROM THE HISTORY OF *LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGA*

Vykintas Vaitkevičius

Summary

From the perspective of the history of Lithuanian archaeology, P. Tarasenka's digest and map of archaeological sites (1928) filled the vacuum formed between the archaeological maps of Vilnius, Hrodna, and Kaunas provinces (*gubernijos*) (1893–1899) created by F. Pokrovskiy and the Lithuanian archaeological atlas (1974–1979). But these are only some of the reasons why *Lietuvos Archeologijos Medžiaga* (Lithuanian Archaeological Material) can and must be called a publication, which changed the contemporary view of archaeology in Lithuania, while, from inside, it made archaeology a field of attention of the Lithuanian nation and state, i.e. an extraordinarily important part of the country's scientific, cultural, and public life.

The main idea of *Lietuvos Archeologijos Medžiaga*, which led Lithuanian Army officer P. Tarasenka (1892–1962) to pursue the realisation of this idea for many years, was the objective to contribute to the nurturance of the national culture in independent Lithuania in the 1920s. The preservation of the archaeological heritage and the use of the results thereby obtained in the teaching of the highest values of the society's culture were considered the culture's most valuable asset. For example, 'Understanding the significance of precise knowledge about Lithuania's ancient sites for the science and education that lift us up, knowledge that is based on purely national views (...) I began to draw the *Lietuvos archeologinis žemėlapis* (Lithuanian Archaeolo-

gical Map) and in so far as possible to collect material for it' (Tarasenka, 1924a).

The rank of a Lithuanian Army officer gave the personality and activities of P. Tarasenka a significant solidarity in preparing *Lietuvos Archeologijos Medžiaga* (Fig. 1). But the military service also hindered him since it did not allow him to spend enough time on surveys.

After his return to Lithuania after the end of the First World War in 1919, P. Tarasenka decided to prepare *Lietuvos Archeologijos Medžiaga*. According to the author, this was the third attempt to carry out such a project.

The main, although not the only, information source P. Tarasenka used for the digest was archaeological literature and the press. The data were inscribed on index cards, and the sites located on the map. Up until 1924, P. Tarasenka considered the archaeological maps of F. Pokrovskiy to be his starting point, but a critique of the maps shows that P. Tarasenka had rethought his experience in preparing these maps and sought to avoid negative factors in his work. P. Tarasenka's most important conceptual decision was to turn away from formalising this kind of work with the help of government institutions and to turn to the help of the intelligentsia: teachers, priests, physicians, etc. living throughout the country.

Beginning in 1922 P. Tarasenka expressed his conviction that lovers of ancient times (He also called himself one!) would be the best assistants in collecting the information. In time this idea only

became stronger and the model for accumulating new information, i.e. *assistants* → *P. Tarasenka* and the model for verifying information known from archaeological literature, i.e. *P. Tarasenka* → *assistants* → *P. Tarasenka* became the point during the *Lietuvos Archeologijos Medžiaga* preparation programme.

In 1924 P. Tarasenka had already divided the unoccupied part of Lithuania into three hundred 15x15 km squares and hoped that it would not be difficult to find a like number of assistants. The first Lithuanian archaeological manual *Gimtoji Senovė* (Tarasenka, 1925d) was primarily written for them.

It is not easy to precisely evaluate the quality of the presentation in *Lietuvos Archeologijos Medžiaga* of the newly obtained information and that discovered in the archaeological literature by P. Tarasenka. After a selective comparison of the primary sources and the secondary source, i.e. *Lietuvos Archeologijos Medžiaga*, it is necessary admit that there are many inaccuracies of various kinds in P. Tarasenka's work. Even if the spelling and locality identification mistakes that occurred due to objective reasons are eliminated, there are still too many inaccuracies.

It is universally acceptable to think that from the beginning of his idea, P. Tarasenka followed the maps of F. Pokrovskiy. But just by looking at *Lietuvos Archeologijos Medžiaga*, it becomes clear that his prototype is the East Prussian archaeological map of E. Hollack (Hollack, 1908a-b) rather than those of F. Pokrovskiy (cf. Figs. 4a-b). It is possible to precisely date this particular break in the preparation of *Lietuvos Archeologijos Medžiaga* by using a letter from P. Tarasenka to V. Biržiška (12 June 1924) (Appendix 4).

Lietuvos Archeologijos Medžiaga received a

positive response in society, especially in that part, to which P. Tarasenka had constantly appealed in preparing the publication. The academic society was incapable of suitably evaluating the work; in the 1920s Lithuania still did not have even one professional archaeologist.

After losing those accents, which were directed towards nurturing the national culture and were targeted at independent Lithuanian society, *Lietuvos Archeologijos Medžiaga* served as a list of Lithuanian archaeological sites during the Soviet era. Corrected and supplemented, it has passed the test of time.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Captain P. Tarasenka. Klaipėda, 1924 (Steponavičienė, 1996, (unnumbered photo between pp. 95 and 96).

Fig. 2. Title of one of many articles by P. Tarasenka appealing to the public for support in preparing *Lietuvos Archeologijos Medžiaga* (Tarasenka, 1925).

Fig. 3. Fragment of an undated letter from P. Tarasenka's correspondent, A. Krikščiūnaitė, about Čičinskas Hill in Uptytė (VAK, byla 34, l. 375).

Fig. 4a. Information about the Laistai archaeological sites in the Archaeological Map of East Prussia (Hollack, 1908a, 89).

Fig. 4b. Information about the Laistai archaeological sites in *Lietuvos Archeologijos Medžiaga* (Tarasenka, 1928a, 168).

Fig. 5. Fragment of a letter from P. Tarasenka's correspondent, K. Šulga, about Puntukas stone (VAK, byla 4, 386).

Fig. 6a. Some of the symbols from E. Hollack's

archaeological map, which were used in *Lietuvos Archeologijos Medžiaga* (Hollack, 1908b).

Fig. 6b. Some of the symbols in *Lietuvos Archeologijos Medžiaga* together with a map (Tarasenko, 1928b).

Fig. 6c. One of several of F. Pokrovskiy'

archaeological map symbols that were used in *Lietuvos Archeologijos Medžiaga* (Покровский, 1899, 62).

Fig. 7. Fragment of *Archeologinis Lietuvos žemėlapis* (Tarasenko, 1928b).

Dr. Vykintas Vaitkevičius
Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas,
Herkaus Manto g. 84, LT 92294, Klaipėda
El. paštas: vikivait@takas.lt

Gauta 2009 04 19